

מָנָא לֶן תִּיקוֹן הָעוֹלָם? תִּיקוֹן עוֹלָם בַּמִּשְׁנָה וּבַתְּלִמוּד ד"ר ענת ישראלי

שיעור 1: לידתו של ערך יהודי: תיקון העולם במשנת גיטין פרה ד

דברים כד, 1-2

פִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבָעֵלָהּ וְהָיָה אִם לֹא תִמָּצָא חֵן בְּעֵינָיו כִּי מִצָּא בָּהּ עֲרוּת דָּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתַת וְנָתַן בְּיָדָהּ וּשְׁלַחָהּ מִבֵּיתוֹ. וַיִּצָּאָה מִבֵּיתוֹ וְהִלְכָה וְהָיְתָה לְאִישׁ אֲחֵר.

משנה, גיטין ד, א-ו

א. השולח גט לאשתו והגיע בשליח, או ששלח אחריו שליח ואמר לו: גט שנתתי לך בטל הוא, הרי זה בטל. קדם אצל אשתו, או ששלח אצלה שליח ואמר לה: גט ששלחתי לך בטל הוא, הרי זה בטל. אם משעהגיע גט לידה, שוב אינו יכול לבטלו.

ב. בראשונה היה עושה בית דין במקום אחר ומבטלו. התקין רבן גמליאל הזקן שלא יהו עושין פן, מפני תקון העולם. בראשונה היה משנה שמו ושמה, שם עירו ושם עירה. והתקין רבן גמליאל הזקן שיהא כותב, איש פלוני וכל שם שיש לו, אשה פלונית וכל שום שיש לה, מפני תקון העולם.

ג. אין אלמנה נפרעת מנכסי יתומים אלא בשבועה. נמנעו מלהשביעה. התקין רבן גמליאל הזקן שתהא נודרת ליתומים כל מה שירצו, וגובה כתבתה. העדים חותמין על הגט, מפני תקון העולם. הלל התקין פרוזבול מפני תקון העולם.

ד. עבד שנשבה ופדאוהו, אם לשום עבד, ישתעבד. אם לשום בן חורין, לא ישתעבד. רבן שמעון בן גמליאל אומר, בין כה ובין כה ישתעבד. עבד שעשאו רבו אפותיקי לאחרים ושחררו, שורת הדין, אין העבד חיב כלום. אלא מפני תקון העולם, כופין את רבו ועושה אותו בן חורין, וכותב שטר על דמיו. רבן שמעון בן גמליאל אומר, אינו כותב אלא משחרר.

ה. מי שחציו עבד וחציו בן חורין, עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד, דברי בית הלל. אמרו להם בית שמאי, תקנתם את רבו, ואת עצמו לא תקנתם. לשא שפחה אי אפשר, שכבר חציו בן חורין. בת חורין אי אפשר, שכבר חציו עבד. יבטל, והלא לא נברא העולם אלא לפריה ולרביה, שנאמר (ישעיה מ"ח) לא תהו בראה, לשבת יצרה*. אלא מפני תקון העולם, כופין את רבו ועושה אותו בן חורין, וכותב שטר על חצי דמיו. וחזרו בית הלל להורות כדברי בית שמאי.

ו. המוכר עבדו לגוי או לחוצה לארץ, יצא בן חורין. אין פודין את השבוים יותר על כדי דמיהן, מפני תקון העולם. ואין מבריחין את השבוין, מפני תקון העולם. רבן שמעון בן גמליאל אומר, מפני תקנת השבוין. ואין לוקחים ספרים, תפלין ומזוזות מן הגוים יותר על כדי דמיהן, מפני תקון העולם.

* כי כה אמר ה' בורא השמים הוא האלהים יצר הארץ ועשה הוא כוננה לא תהו בראה לשבת יצרה אני ה' ואין עוד

שיעור 2: מה עוד ברשימה? משנת גיטין פרק ה

משנה, גיטין ה, א-ה

א. הנזקין שמיין להם בעדית ובעל חוב בבינונית, וכתבת אשה בזבורית. רבי מאיר אומר, אף כתבת אשה בבינונית.

ב. אין נפרעין מנכסים משעבדים במקום שיש נכסים בני חורין, ואפלו הן זבורית. אין נפרעין מנכסי תומים, אלא מן הזבורית.

ג. אין מוציאין לאכילת פרות ולשבח קרקעות ולמזון האשה והבנות מנכסים משעבדים, מפני תקון העולם. והמוצא מציאה, לא ישבע, מפני תקון העולם.

ד. תומים שסמכו אצל בעל הבית או שמנה להן אביהן אפטרופוס, חייב לעשר פרותיהן. אפטרופוס שמנהו אבי תומים, ישבע. מנהו בית דין, לא ישבע. אבא שאול אומר, חלוף הדברים. המטמא והמדממע והמנסך בשוגג, פטור. במזיד, חייב. הפהנים שפגלו במקדש מזידין, חייבין.

ה. העיד רבי יוחנן בן גדגדה על החרשת שהשיאה אביה, שהיא יוצאה בגט. ועל קטנה בת ישראל שנשאת לכהן, שאוכלת בתרומה, ואם מתה, בעלה יורשה. ועל המריש הגזול שבנאו בבירה, שיטל את דמיו, מפני תקנת השבים. ועל חטאת הגזולה שלא נודעה לרבים, שהיא מכפרת, מפני תקון המזבח.

תוספתא, סוטה ז, ב

הוי יודע שכל העולם כולו מזדעזע ביום שנאמר: "לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא" (שמות כ, ז). כל עברות שבתורה כתוב בהן 'ונקה', וזו - כתוב בה 'לא ינקה', כל עברות שבתורה נפרעין ממנו, וזו - ממנו ומכל העולם, ויהא עוון העולם כולו תלוי בו, שנאמר "אלה וכחש ורצח וגנב ונאף פרצו ודמים בדמים נגעו: על-כן תאבל הארץ ואמלל כל יושב בה בחית השדה ובעוף השמים וגם דגי הים יאספו (הושע ד, ב-ג).

משנה, גיטין ה, ח-ט

ח. וְאֵלּוּ דְבָרִים אָמְרוּ מִפְּנֵי דְרָכֵי שְׁלוֹם. כִּהֵן קוֹרָא רַאשׁוֹן, וְאַחֲרָיו לְוִי וְאַחֲרָיו יִשְׂרָאֵל, מִפְּנֵי דְרָכֵי שְׁלוֹם. מְעַרְבִין בְּבֵית יֵשׁוּ, מִפְּנֵי דְרָכֵי שְׁלוֹם. בּוֹר שֶׁהוּא קְרוֹב לְאַמָּה, מִתְמַלֵּא רַאשׁוֹן, מִפְּנֵי דְרָכֵי שְׁלוֹם. מְצוּדוֹת חֵיהָ וְעוֹפוֹת וְדָגִים יֵשׁ בָּהֶם מִשׁוּם גְּזֵל, מִפְּנֵי דְרָכֵי שְׁלוֹם. רַבִּי יוֹסִי אָמַר, גְּזֵל גְּמוּר. מְצִיאַת חֶרֶשׁ שׁוֹטֵה וְקָטָן, יֵשׁ בָּהֶן מִשׁוּם גְּזֵל, מִפְּנֵי דְרָכֵי שְׁלוֹם. רַבִּי יוֹסִי אָמַר, גְּזֵל גְּמוּר. עֲנֵי הַמְּנַקֵּף בְּרֵאשׁ הַזֵּית, מָה שֶׁתַּחֲתוֹ גְּזֵל, מִפְּנֵי דְרָכֵי שְׁלוֹם. רַבִּי יוֹסִי אָמַר, גְּזֵל גְּמוּר. אֵין מְמַחֵין בְּיַד עֲנֵי גוֹיִם בְּלֶקֶט שְׂכָחָה וּפְאָה, מִפְּנֵי דְרָכֵי שְׁלוֹם.

ט. מִשְׁאַלֵּת אִשָּׁה לְחֻבְרַתָּהּ הַחֲשׂוּדָה עַל הַשְּׂבִיעִית, נִפְהָ וּכְבָרָה וְרַחִים וְתַנּוּר, אֲבָל לֹא תִבֵּר וְלֹא תִטְחַן עִמָּה. אִשָּׁת חֵבֵר מִשְׁאַלֵּת לְאִשָּׁת עִם הָאָרֶץ, נִפְהָ וּכְבָרָה, וּבוֹרֶרֶת וְטוֹחֶנֶת וּמְרַקֶּדֶת עִמָּה, אֲבָל מְשַׁתְּטִיל הַמַּיִם, לֹא תִגַּע עִמָּה, לְפִי שְׂאִין מְחֻזְקִין יָדֵי עוֹבְרֵי עֲבָרָה. וְכֵלֵן לֹא אָמְרוּ אֶלָּא מִפְּנֵי דְרָכֵי שְׁלוֹם. וּמְחֻזְקִין יָדֵי גוֹיִם בְּשְׂבִיעִית, אֲבָל לֹא יָדֵי יִשְׂרָאֵל, וְשׂוֹאֵלִין בְּשְׁלוּמָן, מִפְּנֵי דְרָכֵי שְׁלוֹם.

שיעור 3: מָה כַּח בֵּית דִּין יָפֶה? בְּבִלֵי גִיטִין, לַג-לֹד

דברים כד, 1-2

כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבִעֲלָהּ וְהָיָה אִם לֹא תִמָּצָא חַן בְּעֵינָיו כִּי מִצָּא בָּהּ עֲרוֹת דָּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתָת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשִׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ. וַיִּצָּאָה מִבֵּיתוֹ וְהָלְכָה וְהִיתָה לְאִישׁ אֲחֵר.

משנה, גיטין ד, ב

בְּרֵאשׁוֹנָה הָיָה עוֹשֶׂה בֵּית דִּין בְּמָקוֹם אֲחֵר וּמִבְּטָלוֹ. הִתְקִין רַבֵּן גַּמְלִיאֵל הַזֶּקֶן שְׁלֹא יְהוּ עוֹשִׂין כֵּן, מִפְּנֵי תְקוּן הָעוֹלָם.

בבלי, גיטין לג ע"א

תָּנוּ רַבָּנָן: בְּטָלוּ – מִבּוֹטְלֵי דְבָרֵי רַבִּי. רַבֵּן שְׁמַעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אָמַר: אֵינוּ יָכוֹל לֹא לְבַטְלוֹ וְלֹא לְהוֹסִיף עַל תְּנָאוֹ, שְׂאֵם כֵּן, מָה כַּח בֵּית דִּין יָפֶה? וְהָאֵם יֵשׁ דָּבָר, שֶׁמֶן הַתּוֹרָה בְּטָל גַּט, וּמִשּׁוֹם "מָה כַּח בֵּית דִּין יָפֶה" נִתֵּיר אִשָּׁת אִישׁ לְכָל הָעוֹלָם?! כֵּן! כָּל הַמְקַדְּשׁ – עַל דַּעְתָּם שֶׁל רַבָּנָן מְקַדְּשׁ, וְהַפְּקִיעוּ רַבָּנָן אֶת הַקִּידוּשִׁין מִמֶּנּוּ.

בבלי, גיטין לד ע"א-ע"ב

גִּידוּל בַּר רַעֲיָלָי שֶׁדָּר לֵה גִיטָא לְדִבְיָתָהּ; אֲזַל שְׁלִיחָא, אֲשֶׁכַּח דְּהוּה יִתְבָּה וְנִוּוּלָהּ, אָמַר לָהּ: הֲאֵ גִיטִיךְ. אָמְרָה לִיהּ: זִיל הִשְׁתָּא מִיָּהָ, וְתָא לְמַחֵר. אֲזַל לְגַבְיָהּ וְאָמַר לִיהּ. פִּתַּח וְאָמַר: "בְּרוּךְ הַטּוֹב וְהַמְּטִיב".

- אַבְיִי אָמַר: "בְּרוּךְ הַטּוֹב וְהַמְּטִיב", וְלֹא בְּטָל גִיטָא.

- רַבָּא אָמַר: "בְּרוּךְ הַטּוֹב וְהַמְּטִיב", וּבְטָל גִיטָא.

בְּמֵאֵי קַמִּיפְלָגִי? בְּגִלּוֹי דַּעְתָּא בְּגִיטָא קַמִּיפְלָגִי. דְּאַבְיִי סָבַר: גִּלּוֹי דַּעְתָּא בְּגִיטָא לְאוּ מִלְתָּא הִיא, וְרַבָּא סָבַר: גִּלּוֹי דַּעְתָּא בְּגִיטָא מִלְתָּא הִיא.

אָמַר רַבָּא: מָנָא אַמִּינָא לָהּ? דְּרַב שֵׁשֶׁת אֲשֶׁקְלִיָּה גִיטָא לְהֵהוּא גְבָרָא בְּעַל כְּרַחֲמֵיהּ, וְאָמַר לָהּ לְסָהְדִי: הֲכִי אָמַר לְכוּ רַב שֵׁשֶׁת – לְבַטְלֵי גִיטָא. וְאַצְרַכִּיָּה רַב שֵׁשֶׁת גִיטָא אַחֲרֵינָא.

- וְאַבְיִי? אִטּוּ רַב שֵׁשֶׁת מִבְּטָל גִיטָא דְּאִינְשֵׁי הוּהוּ?! אִיהוּ בְּטָלָהּ; וְהֵאֵ דְקָאֻמַר לָהּ הֲכִי, מִשּׁוֹם דְּפָנוּי.

וְאָמַר אַבְיִי: מָנָא אַמִּינָא לָהּ? דְּרַב יְהוּדָה אֲשֶׁקְלִיָּה גִיטָא לְחַתְנִיָּה דְּרַבִּי יְרֵמְיָה בִּירְאָה, וּבְטָלָהּ; תְּנָא אֲשֶׁקְלִיָּה, וּבְטָלָהּ; הֲדַר תְּנָא וְאַשְׁקְלִיָּה עַל כְּרַחֲמֵיהּ, וְאָמַר לָהּ לְסָהְדִי: אוֹתִיבּוּ קָרִי בְּאוּנִיכּוּ וְכִתּוּבוּ לִיָּה. וְאִי סְלָקָא דַּעְתָּךְ גִּלּוֹי דַּעְתָּא בְּגִיטָא מִלְתָּא הִיא, הָא חֲזוּ לִיָּה דְקָא רְהִיט בְּתַרְיָהּ!

- וְרַבָּא? הֲאִי דְקָא רְהִיט בְּתַרְיָהּ, דְּאָמַר לָהּ: אֲשׁוּר הָבוּ לָהּ הֵיא, כִּי הִיכָא דְמִשְׁלָם צַעֲרָא דְּהֵהוּא גְבָרָא.

[...] וְהִלְכְתָּא כְּנַחְמָנִי

שיעור 4: שבויים ושבויים בניטין מה

משנה, גיטין ד, ו

אין פודין את השבויים יותר על כדי דמיהן, מפני תקון העולם. ואין מבריחין את השבויין, מפני תקון העולם. רבן שמעון בן גמליאל אומר, מפני תקנת השבויין.

בבלי גיטין, לה, ע"א

[...] 'ואין מבריחין את השבויין מפני תקון העולם. רבן שמעון בן גמליאל אומר: מפני תקנת שבויין: מאי בינייהו? איכא בינייהו, דליכא אלא חד.

בנתיה דרב נחמן בחשן קררא בידייהו. קשיא ליה לרב עיליש, כתיב [קהלת ז, כח]: "אדם אחד מאלף מצאתי, ואשה בכל אלה לא מצאתי", הא איכא בנתיה דרב נחמן!

גרמא להו מילתא ואשתבין, ואישתבאי איהו נמי בהדיהו.

יזמא חד הנה יתיב גביה ההוא גברא, דהוה ידע בלישנא דציפורי. אתא עורבא וקא קרי ליה. אמר ליה: מאי קאמר? אמר ליה: "עיליש ברח, עיליש ברח". אמר: עורבא שקרא הוא ולא סמיכנא עליה. אדהכי אתא יונה וקא קריא. אמר ליה: מאי קאמרה? אמר ליה: "עיליש ברח, עיליש ברח". אמר: כנסת ישראל כיונה מתילא, שמע מינה מתרחיש לי ניסא.

אמר: איזיל אחזי בנתיה דרב נחמן, אי קיימן בהימנותיהו – אהדרינהו. אמר: נשי, כל מילי דאית להו סדרן להדדי בבית הפסא.

שמעיהו דקאמרן: עדי גוברין ונהרדעי גוברין, לימא להו לשבוייהו דלירחקינהו מהכא, דלא ליתו אינשין ולישמעי וליפרקינן.

קם, ערק, אתא איהו וההוא גברא. לדידיה איתרחיש ליה ניסא עבר במברא, וההוא גברא אשכחיה וקטלוה.

פי הדרן ואתן, אמר: הוּו קא בחשן קידרא בכשפים.

שיעור 5: משפחה נחרפת לעבד משוחרר: גיטין מא-מג

משנה, גיטין ד, ו

מי שחציו עבד וחציו בן חורין, עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד, דברי בית הלל. אמרו להם בית שמאי, תקנתם את רבו, ואת עצמו לא תקנתם. לשא שפחה אי אפשר, שכבר חציו בן חורין. בת חורין אי אפשר, שכבר חציו עבד. יבטל, והלא לא נברא העולם אלא לפרייה ולרבייה, שנאמר (ישעיה מה, יח) לא תהו ברעה, לשבת יצרה. אלא מפני תקון העולם, כופין את רבו ועושה אותו בן חורין, וכותב שטר על חצי דמיו. וחזרו בית הלל להורות כדברי בית שמאי.

בבלי, גיטין מא ע"ב

תנו רבנן: המשחרר חצי עבדו, רבי אומר: קנה, וחכמים אומרים: לא קנה. אמר רבה: מחלוקת בשטר – דרבי סבר: "והפדה לא נפדתה או חופשה לא נתן לה" (ויקרא, יט, כ) – מקיש שטר לכסף, מה כסף – בין כולו בין חציו, אף שטר נמי – בין כולו בין חציו; ורבנן גמרי "לה" (ויקרא יט, כ) – "לה" (דברים כד, א) מאשה – מה אשה חציה לא, אף עבד נמי חציו לא; אבל בכסף – דברי הכל קנה, פדויה ואינה פדויה.

דברים כד, 1

כי יקח איש אשה ובעלה והיה אם לא תמצא חן בעיניו כי מצא בה ערות דבר וכתב לה ספר פרישת ונתן בידה ושלחה מביתו.

ויקרא יט, 20

ואיש כי ישכב את אשה שכבת זרע והוא שפחה נחרפת לאיש והפדה לא נפדתה או חפשה לא נתן לה בקרת תהיה לא יומתו כי לא חפשה

ירושלמי, קידושין א, ה (נ"ט ע"א)

תירגם עקילס הגר לפני רבי עקיבה: 'והוא שפחה נחרפת לאיש' - בכתושה לפני איש, כמה דאת אמר (שמואל ב, יז, יט) 'ותשטח עליו הרפות'. אמר רבי חייה בשם רבי יוחנן: כך פירשה רבי לעזר בירבי שמעון לפני חכמים: 'והוא שפחה נחרפת לאיש' - בכתושה לפני איש, כמה דתימר (משלי כז, כב) 'בתוך הריפות בעלי'.

ספרא, קדושים ג

'בקרת' - מכות, מלמד שהיא לוקה. יכול אף הוא ילקה? תלמוד לומר 'תהיה' - היא לוקה והוא אינו לוקה.

בבלי, גיטין מג ע"א

דרש רבה בר רב הונא: כשם שהמקדש חצי אשה – אינה מקודשת, כך חצייה שפחה וחצייה בת חורין שנתקדשה – אינה מקודשת. אמר ליה רב חסדא: מי דמי? התם שייר בקנינו, הכא לא שייר בקנינו! הדר אוקים רבה בר רב הונא אמורא עליה, ודרש: "והמכשלה הזאת תחת ידיך" (ישעיהו ג, ו) – אין אדם עומד על דברי תורה, אלא אם כן נכשל בהן; אף על פי שאמרו המקדש חצי אשה – אינה מקודשת, אבל חצייה שפחה וחצייה בת חורין שנתקדשה – קדושיה קדושין.

בבלי, גיטין מג ע"ב

אמר רב הונא בר קטינא אמר רבי יצחק: מעשה באשה אחת שחצייה שפחה וחצייה בת חורין, וכפו את רבה ועשאה בת חורין. כמאן? כרבי יוחנן בן ברוקה, דאמר: על שניהם הוא אומר: "ויברך אותם אלהים ויאמר וגו' פרו ורבו ומלאו וגו'" (בראשית א, כח). אמר רב נחמן בר יצחק: לא, מנהג הפקר נהגו בה.

תוספות על גיטין מא ע"ב, ד"ה 'לא תהו בראה, לשבת יצרה'

[...] והא דלא כפינן בחצייה שפחה וחצייה בת חורין אלא היכא דנהגו בה מנהג הפקר – היינו משום כיון דלא מיפקדא אפרו ורבו. שמא גם לאחר שתשתחרר לא תקיים.

בבלי, סוכה מט ב

ואמר רבי אלעזר: כל העושה צדקה ומשפט, כאילו מילא כל העולם כולו חסד, שנאמר: "אוהב צדקה ומשפט חסד ה' מלאה הארץ" (תהילים לג, ה)